

Menekülés Keletre? Termelési tevékenységek relokációja Magyarországra és Magyarországról a válság idején

HUNYA GÁBOR – SASS MAGDOLNA

A termelésáthelyezések révén jelentős változások mennek végbe a nemzetközi munkamegosztásban. Magyarország mindaddig nettó kedvezményezettje a relokációknak: jóval több beruházási projekt és munkahely érkezik Magyarországra, mint amennyi elmegy tőlünk. A cikk alapját egy speciális adatbázis képezi, amelynek elemzése révén képet kaphatunk arról, hogy mely vállalatok relokálnak, milyen ágazatokban valósulnak meg leginkább a relokációk, és melyek azok a külföldi helyszínek, amelyek érintettek a Magyarországra vagy Magyarországról megvalósított termelésáthelyezésekben. A cikk külön foglalkozik a válság lehetséges hatásával a relokációk alakulására. Eredményeinket összevetjük a szakirodalom következtetéseivel is.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F21, F23.

Nem egységes a szakirodalmi terminológia az offshoring, a kiszervezés és a relokáció vonatkozásában (Bhagwati et al., 2004). A nemzetközi kiszervezés jelenségére többféle kifejezést használnak, amelyeket a legtöbbször nem definiálnak részletesen: offshoring, nearshoring, relokáció, outsourcing, insourcing. Maga a nemzetközi kiszervezés, azaz a termelés áthelyezése egy másik országba történhet saját leányvállalathoz vagy független vállalathoz is. Ezek közül az első esetben történik közvetlen külföldi tőkebefektetés, míg általában mindkét esetben nő a nemzetközi kereskedelem. Cikkünkben a relokációt úgy értelmezzük, mint a cégek tevékenységének külföldre helyezését (offshoring) (OECD, 2004, UNCTAD, 2004, Kirkegaard, 2005). Ebben az esetben a vállalat olyan tevékenységek egy részét vagy egészét helyezi át külföldi leányvállalatához, amelyeket addig a saját országában a vállalaton belül végzett. Így a kifejezést leszűkített értelemben használjuk: a termelés áthelyezése a vállalat másik, külföldi egységéhez történik (amit más szóval vállalaton belüli vagy kaptív offshoringnak is neveznek).

Hunya Gábor, közgazdász, Wiener Institute für Internationale Wirtschaftsvergeliche. Email cím: hunya@wiiw.ac.at

Sass Magdolna, az MTA KRTK KTI tudományos főmunkatársa. Email cím: sass.magdolna@rtk.mta.hu

* Sass Magdolna részvételét a kutatásban az OTKA (68435) finanszírozta.

A fenti definíció alapján a relokáció olyan termelésáthelyezés, amelynek során a kapacitásokat a küldőből a fogadó országba viszik át. A vállalat befejezi bizonyos termékek, alkatrészek vagy szolgáltatások előállítását a küldő országban, áthelyezi máshová a kapacitásokat és a szóban forgó terméket, alkatrészt vagy szolgáltatást most már importálja a fogadó országból, és/vagy a fogadó országból exportálja harmadik piacra. Így a relokációhoz kapcsolódóan a közvetlen külföldi tőkebefektetések és a nemzetközi kereskedelem is nő (Hunya–Sass, 2005). A relokáció legfontosabb motivációja a költségcsökkentés és ezáltal a versenyképesség növelése úgy, hogy a termékek és szolgáltatások előállításának folyamatát szétbontják, és több telephely között osztják meg. Ilyen módon több hazai és külföldi telephely komparatív előnyeit képesek kombinálni. A közvetlen külföldi tőkebefektetések területén a relokációk leginkább a hatékonyságnövelő, vagyis a vertikálisan integrált befektetésekhez kapcsolódnak.

Cikkünk felépítése a következő. A következő, második részben röviden foglalkozunk a legutóbbi időszak európai kiszervezési és relokációs trendjeivel. Ezután részletesen bemutatjuk az általunk használt vizsgálati módszert, valamint az előnyök és hátrányok ismertetésével igazoljuk alkalmazásának létjogosultságát és viszonyát a többi módszerhez, amelyet a szakirodalom a jelenség vizsgálatára használ. A negyedik fejezetben elemezzük a Magyarországra és Magyarországról történő relokációkat tartalmazó adatbázist. Ennek alapján meghatározzuk a magyarországi relokációk legfontosabb jellemzőit és összevetjük eredményeinket a szakirodalom következtetéseivel. Az ötödik fejezetben a válságnak a relokációkra gyakorolt hatását vizsgáljuk meg részletesebben. Az utolsó fejezet a legfontosabb következtetéseket tartalmazza.

A vállalati nemzetköziesedés és kiszervezés alakulása

Az utóbbi húsz év egyik legfontosabb fejleménye a vállalatok fokozódó nemzetköziesedése volt. Ennek következtében a világgazdaság vállalati struktúrája ma jelentősen eltér a húsz évvel ezelőtől. A világkereskedelem és különösen a közvetlen külföldi tőkebefektetések jóval gyorsabban nőttek, mint a GDP. Ezt a növekedést csak ritkán szakította félbe regionális, ágazati vagy globális visszaesés. A közvetlen tőkebefektetések globális térnyerését intézményi változások is segítették, amelyek az országok közötti áru- és tőkeáramlást tették egyre szabadabbá. A Szovjetunió és a keleti blokk összeomlása lehetővé tette, hogy a világ csaknem összes országa részese legyen a kereskedelem és tőkebefektetések nemzetközi rendszerének. A kereskedelem növekedésének másik oka a vállalaton belüli termelési szakaszok és a leányvállalatok közötti termelésmegosztás előretörése volt.

A vertikális specializációnak is hívott nemzetközi kiszervezések 1990 és 2005 között mindegyik nagy exportáló ország esetében növekedtek, amennyiben az export import-köztestermék-tartalmát kiszámítjuk az egyes gazdaságok input-output tábláiból (*Gotart–Görg–Görlich, 2009*). Ez azt mutatja, hogy a nagy országok esetében a nemzetközi kiszervezés részesedése ugyan kicsiny, de a kisebb országok esetében nagyon jelentős: így például Hollandia esetében 50 százalék, míg Írországnál 60 százalék volt 2005-ben. A vertikális specializáció a nagyobb kereskedelmi blokkokon belül volt a legintenzívebb, még akkor is, ha a nemzetköziesedés csak a vállalatok egy kisebb részét érintette. A vállalatok túlnyomó többsége a legtöbb országban nem vesz részt a nemzetközi kereskedelemben és nem is fektet be külföldön. Az EFIM (European Firms and International Markets) nemzetközi kutatási hálózat vizsgálata (*Mayer–Ottaviano, 2007*) megmutatta, hogy alacsony azoknak az európai cégeknek a száma, amelyek nemzetközi tranzakciókban vesznek részt, ugyanakkor a többieknél általában nagyobb méretűek és termelékenyebbek is. Eredményeik alapján a külföldi tulajdonban levő vállalatok exportképesebbek, mint hazai tulajdonban levő társaik, és a nemzetközi kereskedelemben és tőkebefektetésekben is részt vevő vállalatok általában termelékenyebbek, mint ugyanannak az ágazatnak a többi vállalata. Egy másik szempontból vizsgálva, a nemzetköziesedett vállalatok viszonylag alacsony száma az európai külkereskedelem és tőkebefektetés terjeszkedésének egyik legfontosabb kerékkötője. Az EFIM szerzői azt is bemutatják, hogy ez a helyzet időben alig változik, a külkereskedelem és a közvetlen külföldi tőkebefektetések növekedéséért általában ugyanazok a cégek felelősek, mint amelyek már eddig is végeztek ilyen tevékenységet, nagyon kevés az e tevékenységekben újonnan megjelenő vállalat. Az exportőrök és befektetők száma (*Mayer–Ottaviano, 2007*) egyre alacsonyabb, ahogyan nő a külpiactól való távolság, a „nehezebb” piacokra általában egyre kevesebb és nagyobb vállalat exportál és hajt végre befektetést. A vállalaton belüli kiszervezés, a kaptív outsourcing viszonylagos korlátozottságát erősíti meg *Geishecker–Görg–Taglioni [2008]*, akik bemutatják, hogy 2004-ben az Amadeus-adatbázisban található több mint kétszázezer eurózóna-beli cég közül mindössze 3 százaléknak volt legalább egy külföldi leányvállalata, és ez utóbbiak is leginkább Európában helyezkedtek el. Utalhatunk itt a távolság és az elsüllyedt költségek szerepére, amelyek viszonylag magasak abban az esetben, ha a küldőnél alacsonyabb fejlettségi szinten lévő országban valósul meg a beruházás (*Helpman et al., 2004*). Ez megmagyarázza azokat a sajátos akadályokat, amelyekkel akkor kell szembesülniük a vállalatoknak, ha távoli országokban akarnak üzleti tevékenységet folytatni. Hogy sikeresek legyenek, ahhoz magasabb alaptőkére, jobb menedzsment-szakértelemre és magasabb termelékenységre van

szükségük. Továbbfejlesztve a gondolatot, az EFIM-re alapozó következő kutatás, az EU-EFIGE (European Firms in a Global Economy) keretében készült tanulmány (*Navaretti–Bugamelli–Ottaviano–Schivardi–Horgos–Maggioni, 2010*) arra a következtetésre jut, hogy a vállalati jellemzők fontosabbak az export és a befektetési tevékenység alakulásának megmagyarázásában, mint a küldő ország jellemzői.

A szakirodalom egy másik vonulata a külföldi vállalatokhoz vagy leányvállalatokhoz történő kiszervezés alakulását vizsgálja (általában nem téve különbséget a vállalaton belüli kaptív kiszervezés és az offshoring között). Az alacsonyabb költségű helyekre történő termelésáthelyezést és az ezzel járó „munkahelyexportot” a globalizáció hajtóerejének és egyben eredményének is tekintik. Az Eurostat által 12 európai országot és a 100 főnél többet foglalkoztató vállalatokat a 2001 és 2006 közötti időszakban vizsgáló kutatás (*Alajääskö, 2009*) – amelyben Magyarország nem szerepel – azt találta, hogy az elemzett vállalatok 16 százaléka helyezte át külföldre valamilyen üzleti tevékenységét, vagyis vett részt nemzetközi kiszervezésben. Ez a leggyakoribb az ír és a brit vállalatok esetében, míg Németország, Olaszország és Spanyolország cégei sokkal alacsonyabb intenzitással vesznek részt a folyamatban. A nemzetközi kiszervezés legfontosabb célországai az esetek 45 százalékában másik EU-tagország volt, s emellett Kína és India voltak még jelentős fogadó országok. A feldolgozóipari vállalatok sokkal aktívabbak voltak ezen a területen, mint más ágazatokban tevékenykedő társaik. A vizsgálat szerint a nemzetközi kiszervezés legfontosabb akadályai a vevőktől és a beszállítóktól való távolság mind fizikai, mind jogi és kulturális értelemben. Ebben a tekintetben az új EU-tagországok – köztük Magyarország – kedvező feltételeket nyújtanak a kiszervezéshez: alacsony termelési költségeket közeli telephelyen.

A távolság sokkal fontosabb a feldolgozóipari vállalatok számára, mint az információs technológiai és az üzleti szolgáltatások kiszervezése esetében. Ez utóbbiak számára a szállítási költségek elhanyagolhatóak, ugyanakkor a menedzsmentköltségek változatlanul számottevőek. A kilencvenes évek közepén a szolgáltatások relokációjában az európai cégek legfontosabb célvárosai Dublin, Brighton vagy Barcelona voltak (*Morrison, 2010*). A költségek emelkedésével a legnépszerűbb városok már közép-európaiak lettek: Prága, Budapest és egyes lengyel városok (*Hardy et al., 2011*), majd később még keletebbre is áterjedt a folyamat, Bulgária és Románia irányába (*Gál, 2012*).

Módszertan

A relokáció, az offshoring és az offshore outsourcing hatásának elemzéséhez nem áll rendelkezésre szisztematikusan gyűjtött statisztikai adatbázis (*Sass–Fifekova, 2011*). A

hagyományos megközelítések és az elérhető adatok nem képesek azokat a jelenségeket lefedni, amelyek a relokációhoz kapcsolódnak. Így például a közvetlen külföldi tőkebefektetések, a külkereskedelmi adatok vagy a foglalkoztatási adatok nincsenek a szerint csoportosítva, hogy kapcsolódnak-e relokációhoz. Csoportosításuk ágazatok/termékek és országok szerint történik az FDI és a külkereskedelmi adatok esetében. Még a vállalati szintű adatok sem tartalmazzak olyan részleteket, amelyek alapján eldönthetnénk, hogy az adott tevékenység vagy foglalkoztatott esetében történt-e relokáció. Ezért az empirikus irodalomban gazdagabb adatbázisokat hoznak létre és használnak, hogy megpróbálják meghatározni a relokáció létét, alakulását, nagyságát és hatásait.

Érthetően a külkereskedelmi adatokat használják a leggyakrabban, hiszen a relokációt általában a külkereskedelem növekedése kíséri, mivel az alkatrészek, részegységek, más inputok és a késztermékek szállítása rendszerint megnövekszik a termelésáthelyezés következtében. *Campa–Goldberg* [1997] megmutatta, hogy az USA, Kanada és Nagy-Britannia feldolgozóiparában az 1974 és 1993 közötti időszakban megnőtt az importált inputok aránya. *Yeats* [1998] a gépipari külkereskedelemben (SITC 7) különböztette meg az alkatrészek, részegységek forgalmát. Számításai szerint a gépipari alkatrészek és részegységek külkereskedelme a teljes világkereskedelem 30 százalékát tette ki, és ezeknek a termékeknek a forgalma gyorsabban nőtt, mint a teljes világkereskedelem. Ugyanezt a módszert használva *Ng–Yeats* [1999], illetve *Kaminski–Ng* [2001] megmutatták a gépipari alkatrészek és részegységek növekvő részesedését Délkelet-Ázsia és Kelet-Közép-Európa külkereskedelmében.

A külkereskedelmi adatok kombinálhatóak más adatbázisokkal annak érdekében, hogy a termelés relokált részéről teljesebb képet kapjunk. *Hummels et al.* [1998] a vertikális specializáció kifejezést használják, és a külkereskedelmi adatokat az input-output táblákkal kötik össze kilenc OECD-tagország esetében, hogy megmutassák, hogy a termelés fragmentációja, vagyis a relokáció jelentősebb a kisebb méretű országok esetében, mint a nagyobbaknál. Ezen felül jelzik, hogy a vertikális specializáció azokban az ágazatokban (gépipar, vegyipar) nő a leginkább, amelyekben a legmagasabb az exportnövekedés üteme. Az input-output táblák alapján egy mérőszámot dolgoztak ki, amelynek révén azoknak a közvetlen és közvetve importált inputoknak a részesedését is képesek kiszámítani, amelyek később aztán exporttermékek részei lesznek.

Egy másik módszer szerint az input-output mátrixban megkülönböztetik a hazai előállítású és az importált inputokat, s így próbálják a termelés fragmentációjának nagyságát meghatározni, illetve azt, hogy a köztes termékeknek milyen hányadát importálják külföldről, akár független beszállítóktól (offshore kiszervezés), akár leányvállalattól (kaptív offshoring) (Amiti és Ekholm, 2006). Itt a problémát az input forrására vonatkozó részletes adatok hiánya jelenti, és így a szerzők az arányosság feltételezésével éltek, vagyis úgy gondolták, hogy egy ágazat ugyanolyan mértékben használ import inputforrást, mint amilyen mértékben összes inputforrást. Ezt a feltevést ugyanakkor Winkler–Milberg [2009] számításai cáfolták.

Egy további empirikus megközelítés vállalati szintű adatokat használ, amelyet bizonyos esetekben más adatbázisokkal köt össze. Például Németország esetében Moser et al. [2009] használt vállalati szintű adatokat annak kiszámítására, hogy milyen jelentős a relokációk foglalkoztatási hatása, Írország esetében Görg–Hanley [2011], Japánál Ito et al. [2008] használt ugyanilyen adatokat. Más esetekben a vállalati szintű adatokat speciális felmérésekben gyűjtik össze. Például Marin [2006] olyan német és osztrák vállalatokat kérdezett meg, amelyek befektettek Kelet-Európában. Célja annak vizsgálata volt, hogy melyek a relokáció meghatározó tényezői és hatásai. Bachmann–Braun [2011] Németország esetében használt egyéni munkavállalói adatokat, amelyeket azután összekötöttek a köztes termékek importjára vonatkozó iparági adatokkal. Jabbour [2010] a Nemzetközi Vállalatcsoporton Belüli Tranzakciók adatbázist használta, amely információkat közöl a francia feldolgozóipari vállalatok által 1999-ben megvalósított kaptív offshoringról és a külföldre történő kiszervezésről, az importált inputokról és a származási országról is. Ezt az adatbázist kötötte össze a vállalatokra vonatkozó különféle jellemzőket tartalmazó adatbázissal, amelyet az Ipari Minisztérium bocsátott rendelkezésére.

Ezen felül egyes szerzők vállalati paneladatokat kötnek össze input-output táblákkal vagy iparági szintű adatokkal, beleértve a köztes importra vonatkozó adatokat is, ilyen például Farinas–Martin-Marcos [2010] Spanyolország esetében vagy Görg et al. [2008] Írország esetében. Vannak olyan vizsgálatok is, amelyek kizárólag vállalati szintű felmérésekből származó adatokat használnak, mint például Wagner [2009] Németország esetében.

Fontos kutatási probléma a relokációknak a küldő ország béreire gyakorolt hatása, amelynek vizsgálatában a foglalkoztatottak javadalmazását elemzik. Geischecker [2008] vagy Munch–Skaksen [2009], a munkások fizetését tartalmazó adatbázisokat vizsgálnak. Ezen felül az egyes munkások által végzett feladatokat, tevékenységeket elemzi Görlich [2010].

Míg az eredmények eltérnek a relokáció nagyságát és kiterjedését tekintve, az általában minden vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a folyamat gyorsan nőtt a huszadik század második-harmadik negyedétől kezdve, és a kilencvenes évektől különösen felgyorsult. Ugyanakkor szinte minden vizsgálat felhívja a figyelmet arra, hogy viszonylag korlátozott a relokáció nagysága és hatása a küldő országokban. Egy másik olyan terület, ahol az eredmények egy irányba mutatnak, a relokációnak a szakképzetlen munkások relatív bérére gyakorolt csökkentő hatása a küldő országokban. Ugyanakkor a negatív nettó foglalkoztatási hatás meglétét a küldő országokban az elemzések nem támasztják alá, vagyis általában több munkahely jön létre a termelésáthelyezés következtében, mint amennyi megszűnik.

E rövid szakirodalmi áttekintés mutatja, hogy a közvetlen külföldi tőkebefektetések, a külkereskedelem és a foglalkoztatás adatai használhatók a relokáció vizsgálatában. Gyakorlatilag az összes relokáció esetében közvetlen külföldi tőkebefektetés történik új részvénybefektetés vagy kapacitásbővítés formájában. Utóbbi esetben a már működő vállalat bővítését finanszírozzák a profit visszaforgatásával vagy egyéb tőke révén. Mivel a szóban forgó termelés érhetően erősen exportintenzív, így jelentős a külkereskedelemre való hatása, vagyis a külkereskedelmi adatok is tükrözik a termelésáthelyezés hatását. A munkaerőpiacra gyakorolt hatás kimutatása céljából a foglalkoztatási adatok is használhatók. Ugyanakkor minden esetben problémás a termelésáthelyezéshez kapcsolódó és az ahhoz nem kapcsolódó adatok szétválasztása. Ez az a probléma, amit a fentebb felsorolt tanulmányok próbálnak megoldani azzal, hogy több adatbázist kötnek össze.¹

Ebben a tanulmányban mi egy másféle adatbázissal és módszerrel vizsgáljuk a termelésáthelyezést. Magyarországra irányuló és Magyarországról történő deklarált relokációkra vonatkozó adatbázist állítottunk össze a különféle magyar gazdasági napi- és hetilapok hírei alapján a 2003. január 1. és 2011. december 31. közötti időszakra vonatkozóan. Az információkat a vállalatok honlapja és mérlege alapján egészítettük ki. Összesen 324 relokációs esetet találtunk a vizsgált időszakban, ebből 282 irányult Magyarországra és 42 Magyarországról külföldre. Ezek jellemzőit vizsgáljuk meg a továbbiakban.

---

¹ Ugyanakkor, bár nem foglalkoztunk ezzel részletesen, de a szokásos adatproblémák ebben az esetben is fennállnak. Lásd például: *Sass–Fifekova* [2011].

Az, hogy egy relokáció deklarált, azt jelenti, hogy az újsághír egyértelműen jelzi: erről van szó, vagyis a termelőkapacitást egyik országból egy másikba helyezik. Bővítik a kapacitásokat az egyik leányvállalatnál, míg egy másik országbeli leányvállalatnál leépítenek, vagy az egyik leányvállalatnál történő kapacitásbővítést egy másik leányvállalatnál a kapacitások szinten tartása kíséri.² Csak a külföldi befektetők relokációi szerepelnek az adatbázisban, a magyar vállalatoké nem, habár léteznek ilyen esetek is. Azok a bejelentett beruházások, amelyek esetében nem volt elérhető további információ a külföldi telephelyek érintettségéről, nem kerültek be az adatbázisba. A legtöbb relokációs esetben az elérhető információk a következők voltak: a bejelentés dátuma (illetve az újsághír megjelenése), a befektető vagy befektetést megszüntető vállalat neve és nemzetisége, a beruházás ágazati besorolása, a magyarországi leányvállalat telephelye, a relokáció iránya (Magyarországra vagy Magyarországról), a tevékenység részletes leírása, amellyel a (létrehozandó) vállalat foglalkozik, a többi érintett külföldi telephely országa, munkaerő-piaci hatás (a várhatóan keletkező vagy megszűnő munkahelyek száma, sok esetben elkülönítve az azonnali és a hosszabb távú hatást). A munkahelyek száma esetében egyes esetekben az azonnali munkahelyteremtésre vagy -megszűnésre, máskor a hosszabb távú munkaerő-piaci hatásra vonatkozó információ állt rendelkezésre. Ha valamelyik információ hiányzott a fentiek közül, akkor más forrásokból próbáltuk azt pótolni (például az érintett vállalat honlapjáról).

Az általunk használt módszer *Sturgeon et al.* [2006] és *Kirkegaard* [2005] ajánlásain alapul, akik javasolták, hogy a termelésáthelyezési folyamat jobb megértése érdekében fontos lenne a kvantitatív vizsgálatokat kvalitatívakkal kiegészíteni. Több kvalitatív kutatásra, vállalati és ágazati esettanulmányra, a szakújságokból származó információkra, vállalati felmérésekre, interjúkra és más forrásokra támaszkodó adatbázisok segíthetnek ebben. Mi egy vállalati adatbázist használunk, amit egy-egy eset kiemelt vizsgálatával egészítünk ki.

Be kell vallanunk, hogy több módszertani probléma is felmerül az alkalmazott módszerrel kapcsolatban. Az egyik ebben az esetben is a relokációhoz kapcsolódó és ahhoz nem kapcsolódó tevékenységek keveredése lehet, de ez értelemszerűen ebben az esetben sokkal kevésbé van jelen, mint a fentebb leírt többi módszer esetében. Egy másik probléma, hogy a relokációs projektek számáról van információnk, az azokhoz kapcsolódó befektetések nagyságáról nem. Emiatt a relokációk relatív fontosságát alá- vagy túlbecsülhetjük, például ágazati vagy éves összevetésben, mivel a projektek nagysága erősen eltérhet egymástól. Ezen

---

² Ez a relokációs definíció megfelel *Veugelers* [2005] által alkalmazottnak.

felül egy szelekcións probléma is jelen lehet: a szakújságok nyilván hírt adnak a nagy projektekről, de néhány kisebb vagy nem bejelentett, de megvalósított projekt elkerülhette a figyelmet, annak ellenére, hogy egészen kicsiny, foglalkoztatási hatással gyakorlatilag nem járó bővítések is vannak a listánkon. Szerencsénkre Magyarországon nem fűződik negatív érzés a relokáció kifejezéshez, részben azért, mert még mindig a nyertes oldalon vagyunk, ellentétben például a multinacionális vállalat kifejezéshez kapcsolódó érzelmekkel (Czakó, 2011), így a hírekben általában expliciten szerepel, hogy relokációról van-e szó.³ Egy másik probléma lehet, hogy a foglalkoztatási hatás sokszor nem egyértelmű: az előzetes szándék szerepel a legtöbbször a bejelentésekben, ami alul- vagy felülmúlhatja a valós hatást. Ugyanakkor mivel a nettó munkaerő-piaci hatásnak csak a hozzávetőleges nagyságát akartuk meghatározni, ezért ezzel a problémával nem foglalkoztunk. Az összes FDI-projekt számát tekintve az fdimarkets.com adatait használtuk, amit szintén hasonló módszerrel készítenek.

A problémák ellenére elemzésünk és eredményeink megfelelő alapot adnak arra, hogy megerősítsük (vagy gyengítsük) a más módszerrel készült vizsgálatok eredményeit. Ezen felül kutatásunk többé-kevésbé egyedinek tekinthető abban a tekintetben, hogy egy nettó fogadó országban vizsgálja a relokációk jellemzőit, mivel az ilyen típusú elemzések hiányoznak a szakirodalomban.⁴

Magyarország esete

Relokációk és zöldmezős beruházások

A Magyarországra irányuló termelésáthelyezések végig jelentősen felülmúlták a Magyarországról megvalósított relokációkat a 2003 és 2011 közötti időszakban. A legalacsonyabb a többlet 2007-ben volt, amikor mindkét irányban nagyon alacsony volt az esetek száma, és 2005-ben, amikor a kifelé irányuló relokációk száma a legmagasabb volt. 2004 és 2009 között a Magyarországra irányuló relokációk száma 25 körül mozgott a válságévnek tekinthető 2007-es esztendő kivételével, a vizsgált időszak többi évében – 2003-ban, 2010-ben és 2011-ben – jelentősen magasabb volt ez a szám. A kifelé irányuló termelésáthelyezések száma szintén fluktuált, nem mutatva egyértelmű trendet a vizsgált kilenc év alatt.

---

³ Lásd például Piotti [2007] elemzését Németország esetéről, ahol negatív töltésű a szó, ami az ilyen listák összeállítását problematikusá teszi.

⁴ Kivételt jelent Rojec–Damijan [2008] elemzése.

A Magyarországra irányuló relokációk csak nagyjából feleltek meg a közvetlen külföldi tőkebefektetések beáramlásának vagy a feldolgozóipari és kereskedhető szolgáltatásokban megvalósított zöldmezős beruházásoknak. A relokációk száma Magyarországon már 2007-ben, a válság előtt csökkent, mivel már ebben az évben is alacsony volt a gazdasági növekedés üteme a fiskális konszolidáció miatt, amelyre a magas költségvetési deficit és államadósság miatt más országokhoz képest jóval előbb volt szükség. A közvetlen külföldi tőkebefektetések beáramlása is csökkent, ami ellentétes volt a globális és regionális trendekkel, s ami jelezte az országhoz tartozó növekedését.

A feldolgozóiparban és kereskedhető szolgáltatásokban a bejelentett FDI-projektek száma, az fdimarkets.com szerint 2007-ben még mindig közel volt a csúcstól jelentő 150-hez, hasonlóan az előző évekhez. Ez a szám 100 alá esett a következő két évben, majd a vizsgált két utolsó évben visszaemelkedett 150 körülire. A relokációk száma a zöldmezős beruházások számához képest egynegyed volt a vizsgált kilenc évben, alacsonyabb volt a nagyobb számú zöldmezős beruházással rendelkező években és magasabb a válságévekben. (Lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

A Magyarországra és Magyarországról megvalósított relokációk és a zöldmezős beruházások száma (feldolgozóipar és kereskedhető szolgáltatások) 2003–2011 között

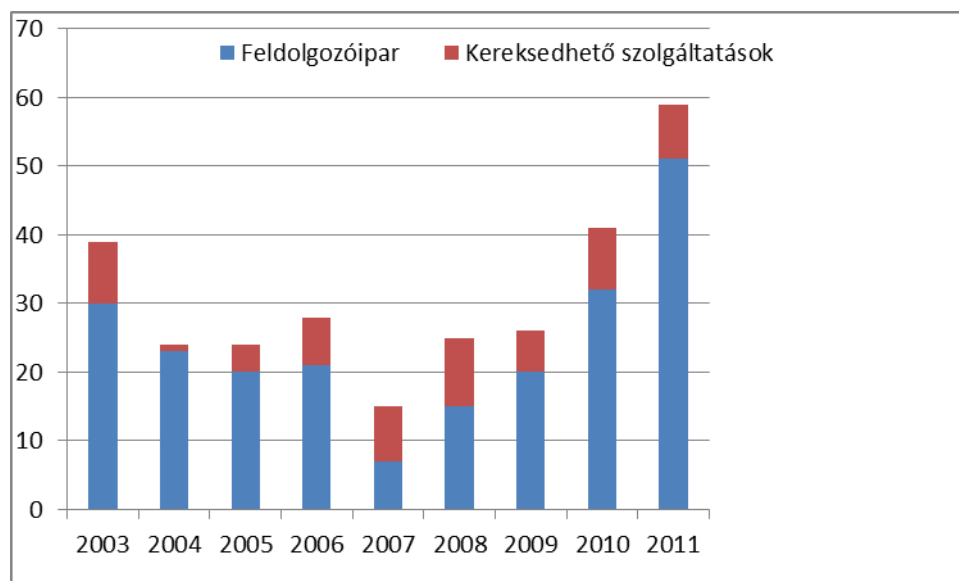
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Összes
Relokáció Magyarországról	4	2	9	6	3	3	7	5	3	42
Relokáció Magyarországra	39	24	24	28	15	25	27	41	59	282
Zöldmezős beruházás	149	139	132	153	149	96	62	101	97	1078
Relokációk részesedése zöldmezős beruházásokból (%)	a									
	26,2	17,3	18,2	18,3	10,1	26,0	43,5	40,6	60,8	26,2

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis és az fdimarkets.com.

A Magyarországra megvalósított relokációk száma 2010-re visszaemelkedett a válság előtti szintre, sőt nyolcévi csúcstól ért el, amit 2011-ben egy újabb csúcs követett. Fontos megjegyezni, hogy míg a relokációk száma a válság előtti szintre emelkedett, addig az FDI és az új projektek száma nem érte el a válság előtti szintet. (A válság alatti folyamatokat a későbbiekben részletesebben elemezzük.) (Lásd az 1. ábrát.)

1. ábra

A relokációk száma a feldolgozóiparban és a kereskedhető szolgáltatásokban 2003–2011 között

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

A relokáció két fontos gazdasági tevékenységcsoportban valósul meg: a feldolgozóiparban és a kereskedhető (tradeable) szolgáltatásokban. A relokációk számának 2007–2008-as csökkenése jelentősebb volt a feldolgozóiparban, s ugyanebben az ágazatban volt nagyobb a fellendülés is 2010–2011-ben. Így feltételezzük, hogy a válságra adott reakció a feldolgozóiparban sokkal erősebb volt, míg a szolgáltatások relokációi ellenállóbbnak bizonyultak.

2. táblázat

A feldolgozóipari projektek részesedése az összes (feldolgozóipar + kereskedhető szolgáltatások) relokációból és zöldmezős beruházásból (százalék) 2003–2011 között

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Relokáció	76,9	95,8	83,3	75,0	46,7	60,0	74,1	78,0	86,4
Zöldmezős beruházások	68,5	60,4	62,1	58,8	66,4	54,2	50,0	63,4	59,8

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis és az fdimarkets.com.

A feldolgozóipar nem annyira meghatározó a zöldmezős beruházásoknál, mint a relokációknál. (Lásd a 2. táblázatot.)⁵ A zöldmezős beruházások számának fluktuációját

⁵ Kérdéseket vehet fel, hogy összehasonlítható-e a két adatbázis. Mindkettő sajtóhíreken alapul és mindkettő teljességre törekszik, de természetesen nem érhetik el azt. Megnéztük, mennyire fedi le egymást a két adatbázis,

általában a feldolgozóipari projektek számának jelentős változása okozta, míg a szolgáltató szektorban regisztrált esetek száma kevésbé változott évről évre a vizsgált időszakban. A kereskedhető szolgáltatások felé való elmozdulás nem érhető tetten sem a relokációk, sem a zöldmezős beruházások esetében.

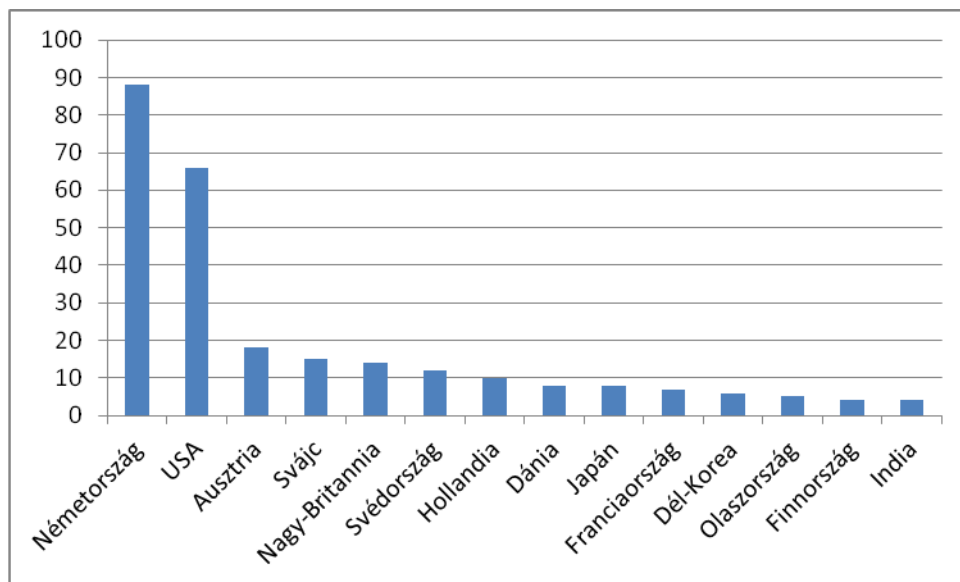
A Magyarországra megvalósított termelésáthelyezések jellemzői

A termelésüket áthelyező vállalatok nemzetisége

A vállalati szintű információs adatbázis lehetővé tette számunkra, hogy megállapítsuk a relokáló vállalatok végső tulajdonosát. Ez az adatbázisunk előnye az anonim felmérésekhez és a makroadatokhoz képest, amelyek általában csak a közvetlen tulajdonosról közölnek információt, amely sok esetben eltér a végső tulajdonostól. (Kalotay, 2012a, 2012b.) A vállalatok különféle okok miatt fektetnek be más országokbeli leányvállalatukon keresztül, például adóoptimalizálás miatt vagy azért, mert az adott leány jobban ismeri a fogadó ország piacát. (Illusztrációként megemlíthetjük, hogy az USA–német Opel beruházása jelenleg spanyolként szerepel Magyarországon, a német Siemens viszont osztrákként, akárcsak a szingapúri Flextronics.)

2. ábra

A Magyarországra termelésüket áthelyező vállalatok nemzetisége

Megjegyzés: A végső tulajdonosok alapján 11 esetben két ország kombinált tulajdona szerepel, ekkor országonként 0,5 esetet számoltunk.

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

és azt találtuk, hogy a relokációs esetek túlnyomó többsége szerepel az fdimarkets.com adatbázisában, ezért hasonlítjuk össze a két adatbázisból származó adatokat a táblázatban.

A végső befektető országokat tekintve Németország és az USA vállalatai messze a legaktívabbak a Magyarországra megvalósított termelésáthelyezésekben. (Lásd a 2. ábrát.) A német multinacionális vállalatok a legfontosabb relokálók, mivel az összes Magyarországra történő relokáció csaknem egyharmadáért felelősek (88 eset). A német befektetők leginkább a feldolgozóiparban aktívak, mindössze hat szolgáltatási esetet találtunk. Más befektetőkkel összevetve viszonylag gyakran transzferálnak K+F tevékenységet Magyarországra (a 11 K+F projektből három német, egy pedig finn–német.)

Az USA-beli multinacionális vállalatok vannak a második helyen, az összes eset csaknem negyedével. Azt találtuk, hogy az USA-beli feldolgozóipari multinacionális vállalatok akkor helyeznek át termelést Magyarországra, amikor európai termelésüket szervezik át. Az üzleti szolgáltatások esetében az USA-beli multinacionális vállalatok által megvalósított 17 projektnek legalább a felében Európán kívüli telephelyek (is) érintettek voltak az átszervezésben (elsősorban USA-beli, de fülöp-szigeteki vagy indiai is). Legalább öt esetben helyeztek át az üzleti szolgáltatásokban USA-beli kapacitásokat Magyarországra. Ez jól illusztrálja azt a már említett sajátosságot, hogy az üzleti szolgáltatások sokkal kevésbé érzékenyek a távolságra és a közlekedési költségekre, mint a feldolgozóipari tevékenységek.

Az osztrák cégek a harmadik legaktívabbak, bár az esetszám jóval alacsonyabb, mint Németország vagy az USA esetében. A svájciak a negyedik, a helvét vállalatok kizárólag feldolgozóipari – főleg autóipari – tevékenységeket helyeztek át Magyarországra. A brit cégek viszonylag későn jelentek meg a magyarországi relokációkban, de az esetek száma gyorsan növekedett. Más európai országok és az USA mellett ázsiai multinacionális vállalatok is megjelentek relokálóként, főleg Japánból és Dél-Koreából. Kevés esettel és csak a vizsgált időszak végén, de indiai, izraeli és kínai vállalatok is megjelentek a relokáló cégek listáján.

Az adatbázisunk alapján van egyfajta időbeli különbség a különféle országokból származó cégek között. Először egyértelmű volt a német, az USA-beli és az osztrák dominancia, később indultak a más európai országokból származó befektetők, majd utolsóként az indiai, az izraeli és a kínai vállalatok jöttek. Ez nagyjából megfelel a külföldi tőkebefektetések beáramlásánál tapasztaltakkal. A skandináv befektetők esetében a finn és a dán multinacionális vállalatok csak 2005–2006 körül lettek aktívak a Magyarországra történő relokációkban, míg a svédek végig tevékenyek voltak a vizsgált időszakban. Ez utóbbit részben magyarázhatja a Grippen-ellentételezés hatása. (A különböző vállalati stratégiákról lásd első keretes írásunkat.)

Több cég valósít meg lépcsőzetes relokációt, amelynek során a termelés áthelyezése több lépcsőben történik. Így például az elektronikai iparban működő francia Schneider két lépésben helyezte át termelését, először 2007-ben, majd 2010-ben. A második lépésben a már meglévő magyarországi gyárak kapacitásait bővítették tovább Zalaegerszegen és Gyöngyösön. A német autóiipari Continental is több lépésben hozott át Magyarországra termelési és kutatási tevékenységeket 2003-ban, 2004-ben és 2009-ben.

Azt is látjuk, hogy a multinacionális vállalatok hogyan szervezik át földrajzilag a termelésüket. Így például a holland Philips a tv-gyártás egy részét Franciaországból helyezte át Székesfehérvárra 2003-ban, majd 2006-ban egy kelet-európai regionális központot hozott létre Budapesten. Később, 2009-ben az európai tv-gyártást helyezte át a belgiumi Brugge-ből Székesfehérvárra, a fejlesztési tevékenység kivételével. 2010-ben Tamásiba kerültek Finnországból, Franciaországból és Törökországból különféle, főleg gyártási tevékenységek. Ugyanakkor ugyanez a vállalat el is vitt termelést Magyarországról: a CRT-monitorok gyártása Szombathelyről Kínába került 2003-ban. A legutóbbi hírek szerint 2012 márciusában a Philips jelentősen csökkentette a székesfehérvári üzemében foglalkoztatottak számát. Egy másik példa az USA-beli Delphi Calsonic, amely 2008 augusztusában helyezte át Magyarországra az elektronikai alkatrészek gyártását, s ugyanekkor egyes tevékenységeket Lengyelországba és Szlovákiába vitt el innen. Nyilvánvaló, hogy ez az amerikai vállalat a kelet-közép-európai gyárakból látja el a nyugat-európai piacokat, és az átszervezésekkel az alacsonyabb munkabérek mellett a skálahatékonyság kiaknázása révén is igyekszik csökkenteni költségeit.

Ezen felül érdekes, hogyan követik egymást a különféle tevékenységek Magyarországra. A német Robert Bosch Franciaországból Egerbe, Hatvanba és Miskolcra helyezte át 2008 júniusában autóiipari alkatrészgyártását és más elektronikai tevékenységeinek egy részét. Néhány nappal később bejelentette, hogy Németországból Budapestre helyez bizonyos kutatás-fejlesztési tevékenységeket. Később a K+F-központot jelentősen bővítette ugyanennek az évnek a végén. 2010-ben Walesből Miskolcra és Hatvanba telepítette át az autógenerátorok gyártását. Később tovább bővítette a budapesti K+F-részleget.

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

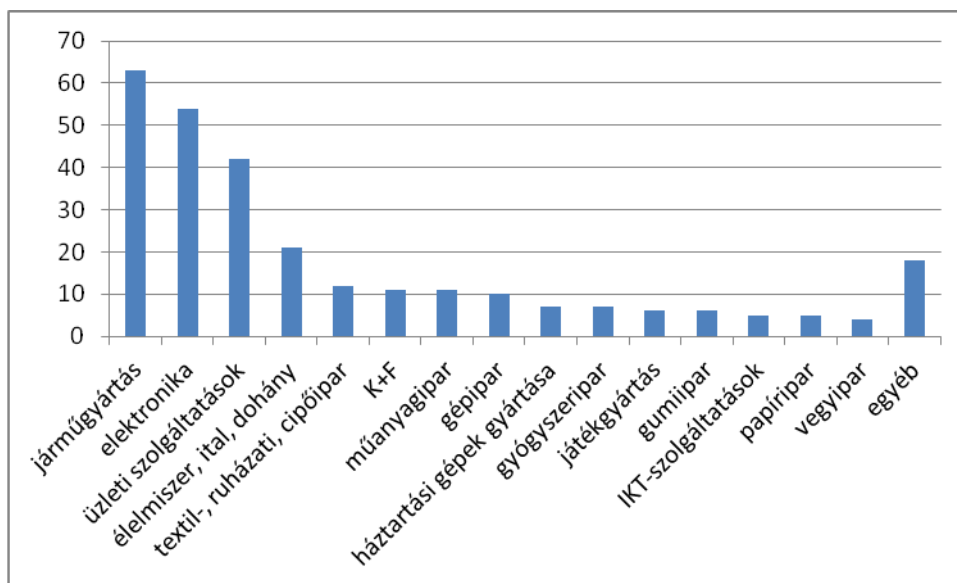
A relokációk által érintett ágazatok

A két leginkább érintett ágazat a feldolgozóiparban működik, ezek a járműgyártás és az elektronikai ipar. (Lásd a 3. ábrát.) (Ez a két ágazat annyira összefonódik, hogy néhány esetben nem is lehetett egyértelműen eldönteni, hogy melyikhez tartozik a szóban forgó tevékenység, mivel az autóiiparban sok az elektronikai alkatrész.) A német autógyártók a legnagyobb beruházók Magyarországon, és elsősorban az autóiipari alkatrészgyártásban jelentős a relokáció. Így az amerikai Delphi, a svájci Saia-Burgess, a német Robert Bosch, a SAPU vagy a Continental AG jelentős kapacitásokat helyeztek át Magyarországra. A magyar elektronikai ágazat változásait többek között Szalavetz [2004], Sass [2006] és Csonka [2011] elemezték. Mindannyian aláhúzták a termelésáthelyezés fontosságát az iparág fejlődésében. Ságvári et al. [2011] is jelzi, hogy a kiszervezésben az autóiipar és az elektronika a vezető ágazatok Magyarországon. Gelei et al. [2011] a járműgyártásban elemzi ezt a folyamatot.

3. ábra

A Magyarországra megvalósított termelésáthelyezések ágazati megoszlása

(A 2003–2011 közötti esetek száma)

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis alapján.

Az autóiipar és az elektronika meghatározó szerepét már egy előző tanulmányunkban is bemutattuk a 2003–2005 közötti időszak elemzése során (Hunya–Sass, 2005). Ezt alátámasztja Kaminski–Ng [2001] tanulmánya is, amely a feldolgozóipari külkereskedelmet vizsgálja, és bemutatja, hogy Magyarország az autóiipari és elektronikai részegységek termelésére specializálódott. Behar–Freund [2011] az EU-15 és az új EU-tagországok közötti kereskedelemben jelzi a gépiparban és a gépjárműgyártásban a köztes termékek kereskedelmének növekvő komplexitását és bonyolultságát. Nunnenkamp [2006] és Jürgens–

Krzywdzinski [2009] bemutatja, hogy a német autóiparban egyre nőtt az összeszerelő tevékenység és a részegységek gyártásának kihelyezése Közép-Európába, s azon belül Magyarországra is. *Rojec–Damijan* [2008] eredményei is hasonlóak, akik a feldolgozóipar elemzése alapján jelzik, hogy az új EU-tagországok a közepes technológiájú és a magas technológia alacsonyabb szegmenseiben célpontjai a relokációknak. *Levasseur* [2010] a szlovák autóiparban húzza alá a nemzetközi kiszervezések/relokációk lehetséges erőteljes jelenlétét.

Az üzleti szolgáltatásokban megvalósított relokációk adják a harmadik legszámosabb csoportot, amelyben a befektetések 2000 után váltak jelentőssé Magyarországon (*Gál*, 2012, *Sass*, 2008, *Hardy–Sass–Fifekova*, 2011). Az üzleti szolgáltatások kategóriáját itt széles értelemben használjuk, idesorolva az IT-szolgáltatásokat, a pénzügyi szolgáltatásokat, a HR-szolgáltatásokat, a számviteli szolgáltatásokat stb. Magyarország Lengyelországgal, Csehországgal és Romániával együtt az új tagországok között a legfontosabb fogadó országa az ebben az ágazatban megvalósított relokációknak. Ennek a tevékenységnek speciális vonása, hogy globális átszervezése gyakoribb, mint a feldolgozóipari tevékenységeké. A feldolgozóipar esetében inkább az európai át- vagy újraszervezés jellemző, ami jelzi az ágazat erősebb érzékenységét a távolságra. Az üzleti szolgáltatások esetében a munkahelyeket nemcsak Európából, hanem Európán kívülről is Magyarországra hozhatják. Csak néhány vállalat a hosszú névsorból, amelyek az üzleti szolgáltatásokban valósítottak meg termelésáthelyezést Magyarországra a vizsgált időszakban kaptív vagy független központok létrehozásával: az USA-beli Albemarle, Celanese, IBM, Lexmark, a brit Avis, British Petrol, BT, Vodafone, Diageo, a német Deutsche Telekom, Lufthansa vagy T-Systems.

Az autóipar, az elektronika és az üzleti szolgáltatások mellett az élelmiszer-, az ital-, a dohányágazat a negyedik leggyakoribb szektor a relokálók között. Jóval kisebb az esetszámuk, mint az első három szektor esetében. Az ebben az ágazatban talált esetek azt jelzik, hogy itt az európai piacra termelő kapacitások átszervezése és koncentrációja zajlik. Vannak esetek, amelyekben az európai piacra való termelést Magyarországon koncentrálták (például 2010-ben az osztrák Ed Haas a PEZ-cukorka gyártását), amelyhez kapcsolódóan Magyarországra hoztak kapacitásokat. Vannak olyan esetek is, amikor elvitték Magyarországról a termelést, hogy máshova összpontosítsák (az USA-beli Kraft Foods 2004-ben a magyarországi termelést Ausztriába és Szlovákiába vitte).

A hagyományos munkaintenzív ágazatokban (ruházati ipar, lábbeligyártás) kevesebb esetet találtunk: mindösszesen 12 Magyarországra történő és 4 Magyarországról megvalósított termelésáthelyezést. Ha közelebbről megvizsgáljuk ezeket az eseteket, látjuk, hogy Magyarországra komplexebb, bonyolultabb, magasabb szakképzettséget igénylő termelést hoznak (például az egyedileg tervezett, kézzel készített csizmák gyártása a francia Heschung gyárban, amely 2005-ben települt Magyarországra). Magyarországról külföldre kevésbé komplex tevékenységeket visznek el, például Romániába az osztrák Triumph 2005-ben vagy a német Falke 2010-ben Tunéziába. Azt mondhatjuk, hogy *Rojec–Damijan* [2008] várakozása, amely szerint ezeket a tevékenységeket teljes mértékben az Európai Unión kívülre helyezik át, csak részben teljesült, hiszen a magyar adatok alapján is Románia (és feltehetően Bulgária) még mindig versenyképes béreket kínál az ilyen jellegű tevékenységek számára.

A K+F tevékenység csak nemrégiben jelent meg a relokáció ágazatai között nagyobb esetszámmal, ami megfelel a globális folyamatoknak (*Sachwald*, 2008, *Kalotay*, 2005, Magyarországra vonatkozóan lásd: *Inzelt–Csonka*, 2005). Az esetek többségében a tevékenység a gyártást követve jön Magyarországra, jelezve, hogy ilyenkor szükséges a gyártás és a kapcsolódó K+F-tevékenység földrajzi közelsége. A német K+F-relokációk esetében *Kinkel–Som* [2012] jelzi azt is, hogy fontos a Németországhoz való közelség is, amely az ázsiai telephelyekhez képest különösen a válság alatt felértékelte az új tagországokbeli, illetve kelet-európai célpontokat. Az Audi és részben a Robert Bosch, illetve a Knorr-Bremse esetében gyártáskövetésről lehet szó, míg vannak olyan beruházások is, amelyeknél – egyfajta tolóerőként – a megfelelően képzett munkaerő anyaországbeli hiánya is fontos tényezőként jelentkezett a Magyarországra telepítésben. Bár ez utóbbi tényező jelentőségének csökkenését jelzi *Kinkel–Som* [2012]. Ezen felül a költségtényezők (a szakképzett munkaerő alacsonyabb bérei) is szerepet játszhattak néhány német projekt esetében.⁶

A Magyarországra irányuló termelésáthelyezésekben érintett külföldi telephelyek A vizsgált kilencéves időszakban főleg nyugat-európai telephelyekről valósítottak meg relokációkat Magyarországra. (Lásd a 4. ábrát.) Magyarország és az EU-15 közötti külkereskedelemben igen magas az alkatrészek és részegységek részesedése (*Kaminski–Ng*, 2001) és ennek legalább egy részét a relokációk következményeinek tulajdoníthatjuk. *Behar–*

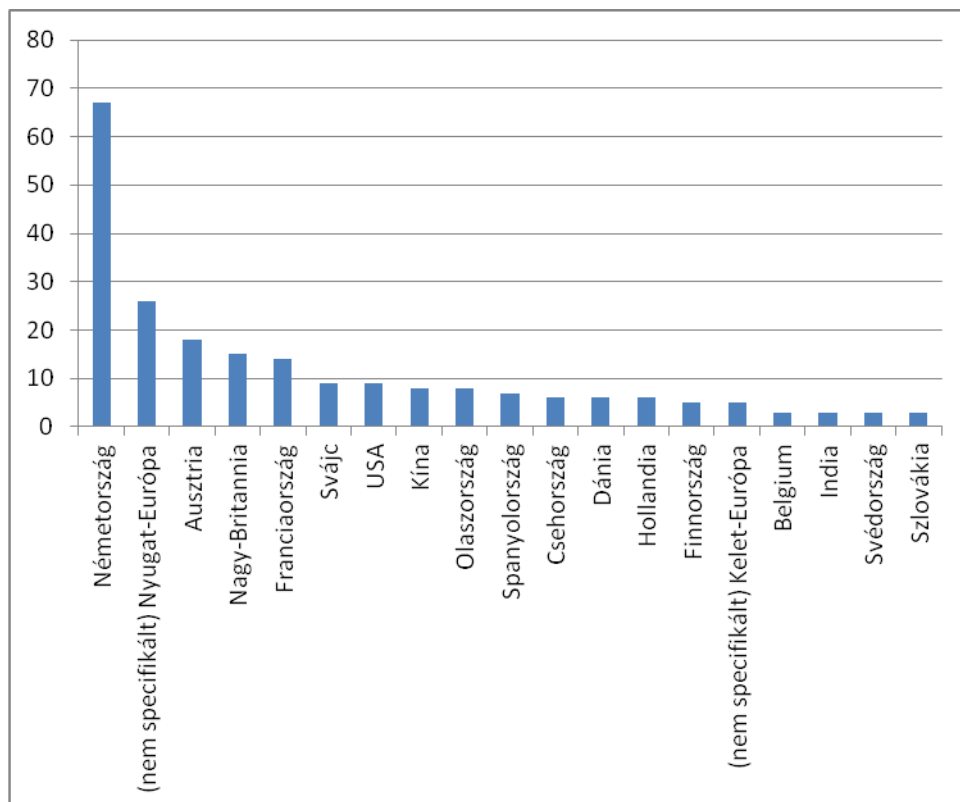
---

⁶ Ezt a hatékonyságkereső motívumot a 2007–2009 közötti időszakban dominánsnak találta a német vállalatok K+F relokációinak esetében *Kinkel–Som* [2012].

Freund [2011] is bemutatja a köztes termékek fontosságát az EU-15 és az új tagországok közötti külkereskedelemben, s itt is feltehetjük, hogy a relokáció hatása érhető tetten. A nyugat-európai telephelyek közül Németország ugrik ki 67 esettel, öt Ausztria követi, majd Nagy-Britannia és Franciaország következnek, de az utóbbi három ország esetében a projektek száma 20 alatt marad. Németország súlya még ennél is nagyobb valószínűsíthetően, mivel a nem specifikált nyugat-európai esetekben is érintett lehet német telephely.

4. ábra

**A Magyarországra megvalósított relokációk által érintett külföldi telephelyek
2003–2011 között
(Az esetek száma)**

Megjegyzés: 211 esetről érhető el információ, egy-egy relokáció esetében több telephely is érintett lehet.

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

A vizsgált 9 év alatt a Németországon kívüli európai országok mindegyikét csak maximum tíz eset érintette, és ez még akkor is jelzésértékű, ha Németország a legnagyobb európai gazdaság. Közép- és kelet-európai országok is szerepelnek a listán, s ezekben az esetekben a relokáció az európai kapacitások átszervezését vagy egy helyre történő koncentrálását jelenti, ez utóbbi általában a skálahatékonyság előnyeinek kihasználását célozza.

Az USA és Kína két olyan Európán kívüli ország, amelyeket viszonylag nagy számban érintenek a relokációs esetek (9 és 8 rendre). Még India is 3 esettel szerepel a listán. Ugyanakkor az Európán kívüli telephelyek alacsony esetszáma megerősíti azt a tényt, hogy a relokációk még mindig alapvetően Európán belüli tranzakciókat jelentenek, még abban az esetben is, ha a relokációt végrehajtó vállalat központja Európán kívül van.

A relokáció munkahelyekre gyakorolt hatása

Bár az adatbázisunk csak egy nyers becslést tesz lehetővé a relokáció révén Magyarországon létrejött munkahelyek számát tekintve, összességében megállapíthatjuk, hogy azok száma korlátozott. (Lásd a 3. táblázatot.) A Magyarországra történő relokációk esetében a 282 esetből 222-ben állt rendelkezésünkre valamilyen információ az érintett munkahelyek számáról, s ebből öt olyan eset volt, ahol a relokáció révén nem jött létre új munkahely, hanem az idetelepített kapacitásokat a már alkalmazásban álló munkásokkal működtették. Négy esetben arról is volt adatunk, hogy mennyi munkahely szűnt meg a küldő országban és mennyi jött létre Magyarországon. Ebben a négy esetben a Magyarországon létrejött munkahelyek száma alacsonyabb, mint a külföldi telephelyen megszűnteké, ami párhuzamos reorganizációt, termelékenység-növekedést és európai szintű munkahelyvesztést jelez az adott vállalat esetében. Így például a brit Barclay Bank 1800 alkalmazottját bocsátotta el Nagy-Britanniában 2008-ban, és ugyanarra a tevékenységre 1700 embert vett fel Magyarországon. Egy másik relokációs esetben 2006-ban Németországban a Carl Zeiss 270 állást szüntetett meg, miközben 100-at hozott létre Magyarországon. Összesen több mint 54 000 munkahely jött létre a relokációkhoz kapcsolódóan a kilencéves időszakban Magyarországon, és ennek mintegy egynegyede Németországból érkezett.

3. táblázat

A legfontosabb küldő országok és a relokáció révén Magyarországon létrejött munkahelyek száma 2003–2011 között

Ország	Esetek száma	A létrejött munkahelyek hozzávetőleges száma
Németország	52	12 500
Nyugat-Európa	15	4970
Nagy-Britannia	11	4600
Franciaország	7	2000
Dánia	5	1300
USA	8	1300
Svájc	8	950
Finnország	3	800
Kína	4	800

Olaszország	5	780
Ausztria	13	670

Megjegyzés: Olyan esetek alapján összeállítva, amelyekkel kapcsolatban volt információ az érintett munkahelyek számáról. Ha több országból történt a munkahelytranszfer, akkor a munkahelyek számát egyenlően osztottuk szét közöttük.

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

A Magyarországra történő állásexportban a legnagyobb európai gazdaság, Németország játszik meghatározó szerepet, öt Nagy-Britannia követi, amely inkább a vizsgált időszak második felében volt aktív ezen a területen. Franciaország, Dánia és az USA szintén viszonylag fontos küldő országok. A német relokációs projektek relatíve kicsik, mivel a magasabb termelékenységű feldolgozóipari ágazatokban valósultak meg, míg más országok több munkahelyet hoztak át a munkaintenzív szolgáltatásokban. Az USA esetében a nyolcból öt beruházás az üzleti szolgáltatásokban valósult meg. Érdeemes megjegyezni, hogy viszonylag nagyok a projektek (alacsony az esetszám és összességében nagy mennyiségű az áttelepített munkahely) Finnország és Kína esetében.

Várakozásainknak megfelelően a legtöbb munkahely az elektronikai ágazatban jött létre a relokációk révén, ahol olyan ismert multinacionális vállalatok hoztak Magyarországra kapacitásokat, mint az Epcos, a Jabil, a Philips, a Kontavill, a Schaffner, a Clarion. (Lásd a 4. táblázatot.) A második az autóipar, amit nehéz elválasztani az elektronikai ipartól, vagyis sok esetben elektronikai alkatrészgyártás folyik az autóipar számára. Jó példa erre a német Robert Bosch, amely három vidéki telephellyel rendelkezik Magyarországon és egy K+F-központtal Budapesten, és amely többek között elektronikai alkatrészeket is gyárt az autóipar számára. A vállalat relokációival kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy főleg – Németországból – relatíve sok K+F állást telepített át hazánkba. Az üzleti szolgáltatások is fontosak ebből a szempontból, s ebben az ágazatban általában szakképzett vagy közepesen szakképzett munkaerőt igénylő állásokat hoznak létre főleg legalább egy, de inkább több nyelvet beszélő, egyetemet frissen végzett dolgozók számára (Hardy et al., 2011). A járműgyártás előkelő helye főleg a 2009 után Magyarországon megvalósult nagy projekteknek köszönhető. A negyedik helyezett műanyagipar autóipari és elektronikai kapcsolódása is erős.

4. táblázat

**A legfontosabb munkahelyteremtő ágazatok
(2003–2011)**

Ágazat	Esetek száma	A teremtett munkahelyek
--------	--------------	-------------------------

		hözvetőleges száma
Elektronika	46	12 100
Autóipar	31	9200
Üzleti szolgáltatások	37	8700
Műanyagipar	11	2500
Gépipar	5	2010
Élelmiszer, ital, dohány	11	1830
K+F	10	1213
Gyógyszeripar	5	1130
Háztartási gépek gyártása	3	1070
Orvosi műszerek gyártása	2	900

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

Összességében elmondhatjuk, hogy a munkahelyteremtő hatás, a Németországból és más nyugat-európai országokból Magyarországra áthelyezett állások száma meglehetősen alacsony az összes magyarországi vagy a küldő országokbeli álláshelyekhez viszonyítva. Így eredményeink megegyeznek más kutatásokéval, például *Marin* [2009] vagy *Jensen et al.* [2006] következtetéseivel.

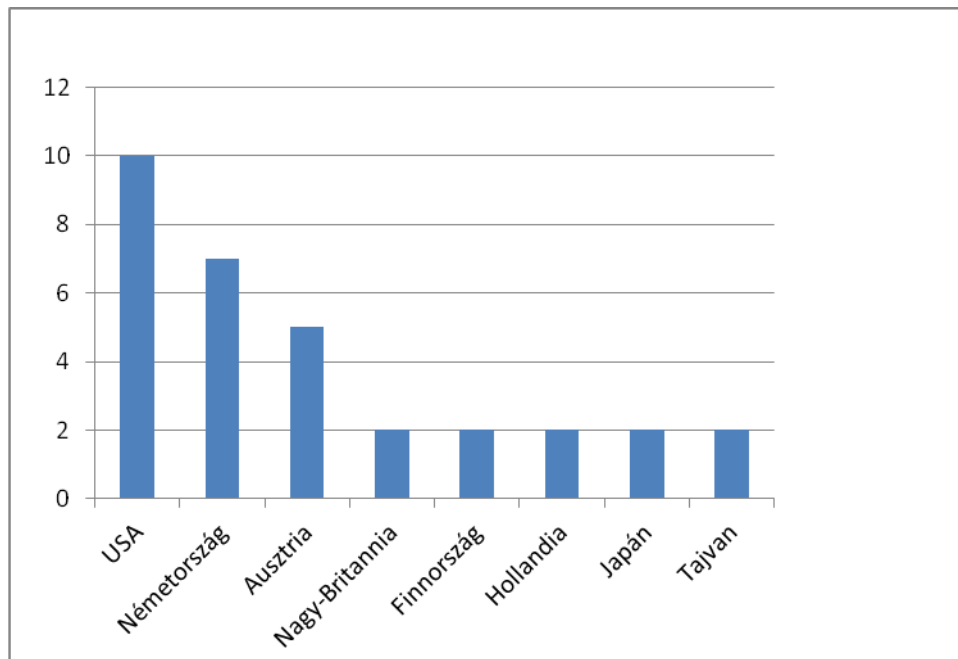
A Magyarországról megvalósított relokációk jellemzői

Bár Magyarország változatlanul jelentős nettó fogadó ország a relokációk területén és a Magyarországról külföldre történő relokációk száma alacsony, érdemes megnézni ez utóbbiak alakulását is. Az esetszám 2005-ben és 2009-ben volt a legmagasabb. A relokáló vállalatok nemzetiségét tekintve itt is az USA-beli és a német vállalatok a legaktívabbak, de itt az USA-beliek vezetnek. Feltehetjük, hogy a globális hálózatok részeként működő amerikai leányvállalatok mozgékonyabbak, mint a sok esetben inkább európai hálózatokban működő németek. Az osztrák vállalatok részesedése is magasabb, mint a Magyarországra történő relokációk esetében. Két-két esettel még Európán kívüli (japán és tajvani) központtal rendelkező multinacionális vállalatok is jelen vannak. (Lásd az 5. ábrát.)

5. ábra

A Magyarországról külföldre relokáló vállalatok nemzetisége

(2003–2011)

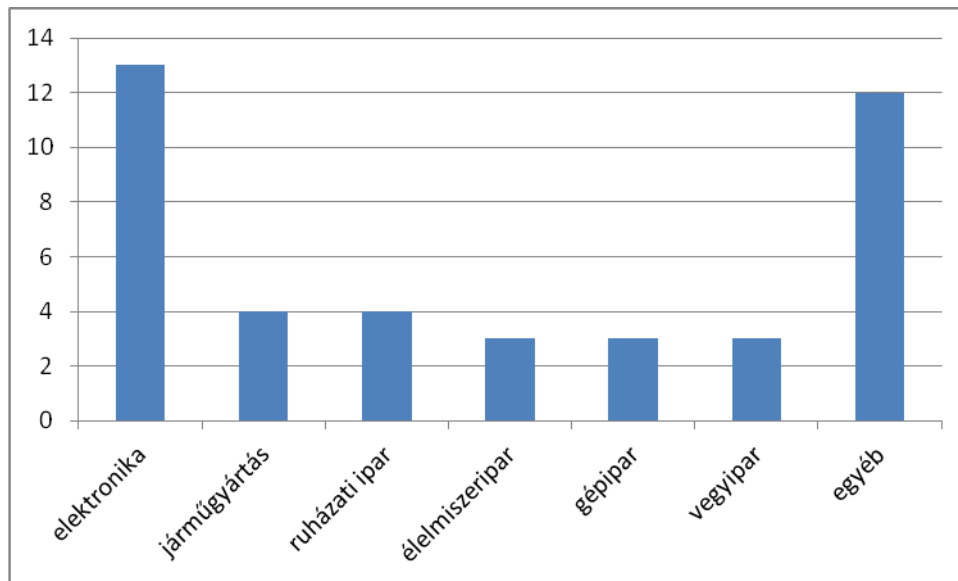
Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

A Magyarországról kapacitásaikat külföldre helyező ágazatok összetétele nagyon hasonló az ide relokáló szektorokéhoz. Az egyik fő különbség az elektronikai ágazat kiemelkedő szerepe, míg a többi ágazat – beleértve az autóiipart is – ennél relatíve jóval alacsonyabb esetszámmal szerepel. Az autóiipari esetek száma megegyezik a hagyományos munkaintenzív ágazat, a ruházati ipar esetszámával, mely utóbbiban már nagyon kevés a Magyarországra történő relokáció. Egy másik fontos különbség az ellentétes irányú relokációk ágazati összetétele között, hogy az üzleti szolgáltatásokban nem vittek el munkahelyet Magyarországról (egyetlen ilyen eset volt, amelyben az új tagországokban működő kapacitásokat Lengyelországba koncentrálták). Ez aláhúzza azt a tényt, hogy Magyarország, a régió más országaival – elsősorban Lengyelországgal, Csehországgal és Romániával együtt – fogadó országai az üzleti szolgáltatásokban zajló termelésáthelyezéseknek (*Hardy et al.*, 2011, *Gál*, 2012). (Lásd a 6. ábrát.)

6. ábra

A Magyarországról megvalósított relokációk ágazatai

(2003–2011)

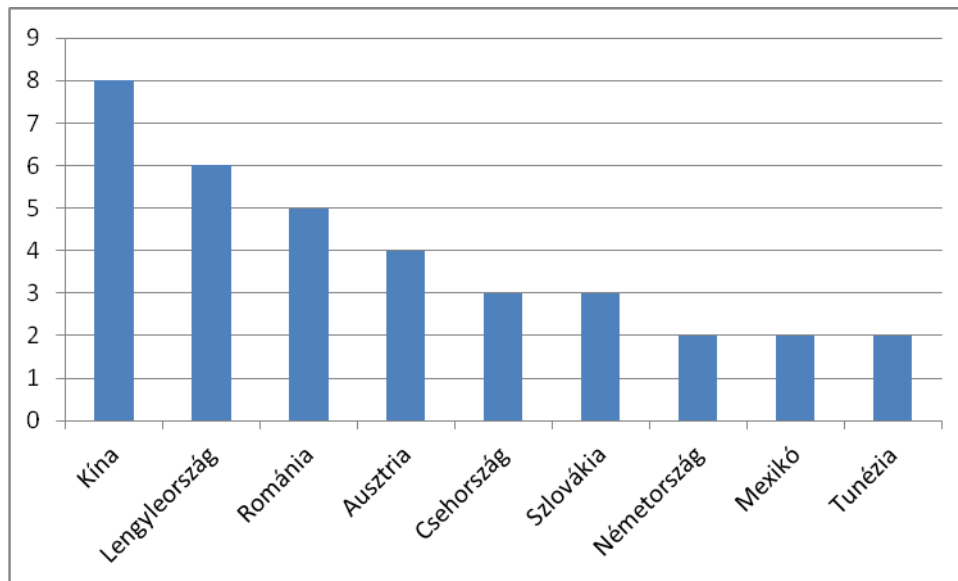
Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

Kína a legfontosabb fogadó országa a Magyarországról megvalósított relokációknak. (Lásd a 7. ábrát.) Az ide irányuló nyolc esetből hat az elektronikai ágazatban valósult meg, amelyek viszonylag nagy projektek, és így jelentős munkahelyvesztést okoztak Magyarországnak számára. Kínát az esetek száma alapján európai országok követik, de ezek általában jóval kevesebb munkaerőt érintenek. E téren újra jelentős a Magyarországhoz hasonló bérszinttel rendelkező európai országok részesedése, ami vállalati reorganizációs és koncentrációs folyamatokat jelez. Lengyelországba például három vegyipari relokáció ment, míg Romániába egy-egy cipőipari, ruházati ipari, autóipari és elektronikai relokáció valósult meg. Ez utóbbi esetekben szerepet játszott az alacsonyabb romániai bérszint. A közép- és kelet-európai országokat Európán kívüli telephelyek követik, amelyek papír- és műanyagipari kapacitásokat (Mexikó) és ruházati ipari termelést (Tunézia) vonzottak. Egy-egy esettel még olyan országok is szerepelnek, mint Brazília (elektronika), India (autóipar) vagy Malajzia (elektronika).

7. ábra

A Magyarországról megvalósított relokációk fogadó országai

(Az esetek száma 2003–2011 között)

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

Az összes relokált munkahely számát tekintve a Magyarországról megvalósított 42 termelésáthelyezés közül 36-ra vonatkozóan állt rendelkezésünkre információ. Az összes áttelepített munkahely száma 7800 körüli, amelynek mintegy harmada Kínába ment. Kína néhány nagy projekt fogadó országa, a két legnagyobb számú munkahely (900 és több mint 500) elvesztésével járó eset is ilyen volt. A Brazíliába és Malajziába megvalósított relokációk is jelentős mértékű munkahelyvesztéssel jártak: mindkettő esetében több mint félezer állás szűnt meg.

A válság hatása a relokációkra

A válság két ellentétes hatású folyamat révén befolyásolja a relokációt. Egyrészt a vállalatok kevesebbet relokálnak az ún. keresleti hatás miatt, mivel a termékeik iránti kereslet meredeken csökken. Másrészt a válság körülményei közötti növekvő verseny miatt a vállalatok további költségcsökkentést céloznak meg, amelynek egyik módja a relokáció és a kiszervezés (*Gereffi, 2010*). A végeredmény a két ellentétes hatás eredője lesz.

Viszonylag kevés tanulmány foglalkozik a válság (vagy az üzleti ciklusok) relokációs hatásával. *Levasseur [2010]* az üzleti ciklusok hatását vizsgálta a nemzetközi kiszervezésekre, és azt találta, hogy a multinacionális vállalatok kiszervezési keresletüket az üzleti ciklusok alakulásához alakítják, és így részben felelősek lehetnek az üzleti ciklusok volatilitásáért Csehországban és Szlovákiában. Az európai és Európán kívüli multinacionális vállalatok eltérő viselkedését valószínűsíti ezen a területen. *Bergin et al. [2009]* ugyanezt vizsgálták a

mexikói maquiladorák⁷ esetében, és azt találták, hogy az USA-beli vállalatok az üzleti ciklusok alatti foglalkoztatási fluktuáció egy részét Mexikóba exportálják.

Más megközelítések általában a globális értékláncok elméletére alapozva vizsgálják a globális pénzügyi válságnak a nemzetközi termelésre gyakorolt hatását, és azt, hogy ez hogyan érinti az egyes országokat a nemzetközi kereskedelem csatornáján keresztül. Így például már a válságidőszak elején „bevették” a válság terjedését segítő csatornák közé a globális értékláncokhoz kapcsolódó tényezőket (*Baldwin, 2009, Milberg–Winkler, 2010*). Feltételezték, hogy a nemzetközi termelés globális értékláncokba való szervezése okozta a kereskedelemnek a GDP-nél nagyobb visszaesését. Az empirikus tanulmányok találtak közvetlen vagy közvetett bizonyítékot arra, hogy a globális értékláncok szerepet játszottak a válság terjesztésében, ugyanakkor ennek előjelét és a hatás nagyságát különbözőképpen ítélték meg (*Cheung–Guichard, 2009, Escaith et al., 2010, Behrens et al., 2011, Stehrer et al., 2011*). *Cheung–Guichard* [2009] elemzése szerint az OECD-tagországok közül Magyarország a globális értékláncokba az egyik legjobban integrált ország, *Stehrer et al.* [2011] ugyanezt mutatta ki EU-összehasonlításban. Ezek a tanulmányok felhívják a figyelmet a globális értékláncokba való beágyazottság válság alatti két ellentétes hatására: a globális értékláncok a válság terjesztői, ugyanakkor stabilizáló hatásuk is van. Csak a magyar gazdaságot vizsgálva hangsúlyozzák a globális értékláncok jelentőségét *Antalóczy* [2012] és *Szalavetz* [2013].

Egy másik megközelítés szerint a válság utáni folyamatokat illetően két lehetséges forgatókönyvvel számolhatunk (*Gotart–Görg–Görlich, 2009*). Az optimista scenárió szerint visszatérünk a normál ügymenetbe a válság után, ami azt jelenti, hogy a nemzetközi kiszervezés és relokáció a nemzetközi kereskedelemmel együtt visszatér a válság előtti szintre. A késztermékek exportőrei visszaépítik azokat a termelési hálózatokat, amelyek szétestek a válság alatt. Az óvatosabb nézet szerint a világkereskedelem kevesebb nemzetközi kiszervezéssel fog újraépülni, a hálózatok visszaállításához kapcsolódó magas költségek miatt. A vállalatok – úgy tűnik – tanultak a globális expanzió, a kiszervezés, a relokáció és a szofisztikált beszállítói láncok kiépítésének kudarcaiból. Különösen a távoli beszállítók, illetve a földrajzilag távolra történő kiszervezések és relokációk csökkentése lehet a válság egyik következménye. Ugyanakkor a vállalati stratégiák közötti különbségek nagyok lehetnek, így a kiszervezési tendenciák ellentétes irányokba változhatnak.

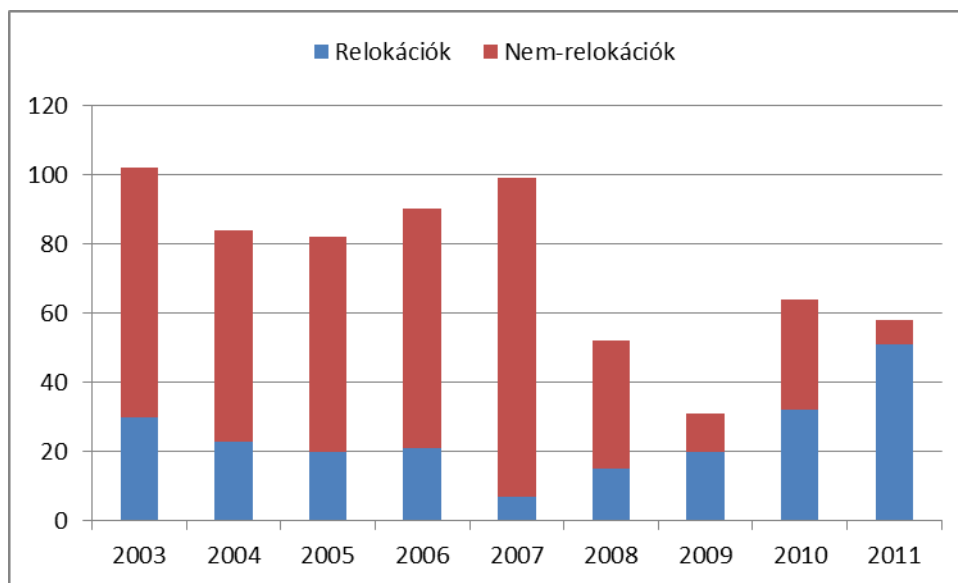
---

⁷ A maquiladora olyan ipari üzem jelent Mexikóban, amely külföldről, főleg az USA-ból érkező alapanyagokat alakít át köztes vagy késztermékké a relative olcsó helyi munkaerőre támaszkodva, s a termékek túlnyomó részét vagy egészét ezután exportálják (*Erdey, 2006*).

A 2008–2009-es válság a közvetlen külföldi tőkebefektetések jelentős visszaesését hozta Magyarországnak. Csökkent a zöldmezős projektek száma is. Ugyanakkor a relokációk száma növekedett. Vessük össze a relokációk számát a befektetési projektekével külön a feldolgozóiparban és a szolgáltatásokban. (Lásd a 8. és a 9. ábrát.) Mindkét ágazatban alacsonyabb a regisztrált projektek száma a 2008–2011 közötti időszakban a 2003–2007 közöttihez képest, de a visszaesés nagyobb a feldolgozóiparban, mint a szolgáltatásokban. A feldolgozóipari zöldmezős projektek többsége relokációhoz kapcsolódott a 2009–2011 közötti időszakban, ami a helyettesítési hatás fontosságát mutatja. A szolgáltatásokban a teljes esetszám a válság előtti szint alatt maradt, és a relokációk száma nem változott jelentősen, csak a részesedésük nőtt nagyjából 20 százalékra 2008–2011-re az előző időszak 10 százalékos arányáról.

8. ábra

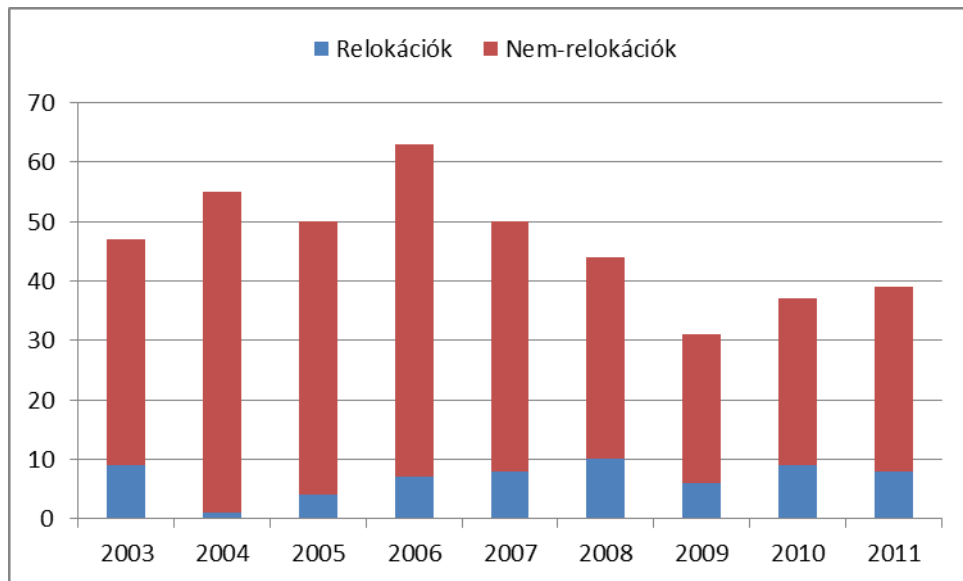
**Relokációs és relokációhoz nem kapcsolódó projektek száma a feldolgozóiparban
2003–2011 között**

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis és www.fdimarkets.com.

9. ábra

**Relokációs és relokációhoz nem kapcsolódó projektek száma a kereskedhető
szolgáltatásokban 2003–2011 között**

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis és www.fdimarkets.com.

Egy másik válsághoz kapcsolódó relokációs jelenség a kapacitások visszatelepítésének folyamata (back-shoring vagy re-shoring), amely részben igazolja *Gotart–Görg–Görlich* [2009] feltételezését. Míg adatbázisunk szerint ezek gyakoribbak lettek a válságidőszakban (2005: 1 eset, 2006: 1 eset, 2010: 2 eset, 2011: 4 eset), ugyanakkor ezeknek az összes esetből való részesedése (és a kapcsolódó munkahely-teremtési hatás) egyelőre jelentéktelen. A vállalatok általában nagyon távoli telephelyekről telepítik vissza a termelést az anyavállalathoz közelebb eső telephelyre, ebben az esetben Magyarországra. A német Märklin esetében részben a cégközpont országába, részben Magyarországra történt a visszatelepítés. (Lásd a második keretes írást.)

Back-shoring esetek

A modellvasutat gyártó német Märklin Kínából Németországba és Magyarországra hozta vissza a termelést 2010-ben.

A német cipőgyártó Josef Seibel Kínából, Indiából és Moldovából Magyarországra és Romániába hozta vissza gyártási kapacitásait. Magyarországon egy vállalati partnert választott ehhez (a Szamost), és a magyarországi és romániai termelést egymáshoz közel, a határ két oldalára telepítette: Csengerre és Nagyváradra. A termelés visszatelepítését a határidők betartásával kapcsolatos és minőségi problémákkal magyarázták.

Egy másik eset a textilruházati iparban történt: az autók számára ipari textileket gyártó német J. H. Ziegler Észak-Afrikából, Kínából és más ázsiai telephelyekről vitte Bábolnára a

termelést. Az ok itt is a határidők tartásával és a minőséggel kapcsolatos problémák voltak. A növekvő szállítási költségek és a Kelet-Közép-Európa-hoz képest csökkenő kínai bérelőny is szerepet játszottak a döntésben.

Forrás: A szerzők által összeállított adatbázis.

Összegzés

Kutatásunk annak az adatbázisnak az elemzésén alapul, amelyet a Magyarországot érintő relokációkról állítottunk össze a 2003–2011 közötti időszakra *Sturgeon et al.* [2006] és *Kirkegaard* [2005] ajánlásai alapján. E szerzők szerint a makroszintű és az ökonometriai vizsgálatokat vállalati szintű adatok vizsgálatával és esettanulmányokkal kell kiegészíteni, hogy teljesebb képet kapjunk a relokációkról. Adatbázisunk nemcsak a relokációk gyakoriságának vizsgálatát tette lehetővé a kilencéves időszakban, hanem azt is, hogy a termelésáthelyezések egyes speciális, az elérhető adatok alapján nehezen megragadható jellemzőivel is foglalkozunk – a fogadó országok szempontjából.

Eredményeink megerősítik más kutatások következtetéseit a relokációk által érintett ágazatokkal illetően: az egymással erősen összefonódó elektronika és járműgyártás dominanciája egyértelmű. Azt találtuk, hogy az utóbbi években megnőtt az üzleti szolgáltatásokban megvalósított relokációk száma, amivel a Kelet-Közép-Európára vonatkozó szakirodalom még kevésbé foglalkozik. Bemutattuk a relokációs folyamat dinamikáját az érintett ágazatokra vonatkozóan, a hagyományos munkaintenzív szektorokkal kezdődően, amelyekben ma már sokkal gyakoribbak a Magyarországról megvalósított, mint az ide irányuló relokációk. Bemutattuk, hogy a kutatás-fejlesztésben a vizsgált időszak végén növekedett meg az esetszám. Adatbázisunk lehetővé tette, hogy a relokációkat végző vállalatok végső tulajdonosainak nemzetiségét is elemezzük. Ezek főleg német és USA-kézben levő vállalatok, míg a kétirányú relokációk egymáshoz viszonyított gyakoriságát tekintve az USA-beliek és az osztrákok tűnnek a legmozgékonyabbnak, amelyek – az ágazati összetétel hatását kiküszöbölve is – a leggyorsabban szervezik újra térben a termelést a relatív bérek változásaira reagálva. A relokációk időbeli alakulásáról is képet kaptunk, láttuk a brit befektetők későbbi indulását vagy a skandináv vállalatok eltérő stratégiáit. Megmutattuk azt is, hogy a Magyarországot érintő relokációk elsősorban Európán belüli termelésátrendezések következményei, főleg Nyugat-Európából hoznak munkahelyeket Magyarországra. Ha Európán kívüli, főként USA-beli telephelyek is érintettek, akkor a legtöbb esetben üzleti szolgáltatásokról van szó.

Ha a relokált munkahelyek eredetét nézzük, a legfontosabb munkahely-exportőr Németország a Magyarországra történő relokációk esetében és Nagy-Britannia a második. Ugyanakkor a Magyarországról elvitt munkahelyek egyharmada Kínába ment. Az ágazatokat tekintve a legtöbb munkahely az elektronikai iparban jött létre a relokációk révén, amit az üzleti szolgáltatások és a járműgyártás követ. Ez utóbbi főleg a 2009 után Magyarországon megvalósult nagy projekteknek köszönhető. Összességében megerősítettük más kutatások eredményeit, megmutatva, hogy a relokációkhoz kapcsolódóan létrejött munkahelyek száma viszonylag korlátozott, és alacsony az innen elvitt munkahelyek száma is.

A válságnak a relokációkra gyakorolt hatását tekintve azt találtuk, hogy a vizsgált időszak utolsó éveiben jelentősen megnőtt a Magyarországra irányuló relokációk száma akkor, amikor a zöldmezős beruházások (és a közvetlen külföldi tőkebefektetések is) csökkentek. A relokációk száma és az érintett munkahelyek számának alakulása alapján azt valószínűsítjük, hogy a válság első éveiben a keresleti hatás dominált, míg a válság második felétől ennek hatását felülmulta a helyettesítési hatás. Így összességében nőttek a relokációk a válságidőszak második felében, de azok nagysága kicsiny, az érintett munkahelyek száma alacsony. Találtunk eseteket relokált tevékenységek visszahozatalára (re-shoring, back-shoring), bár ezek száma nőtt a válságidőszak második felében, de még mindig igen kicsi.

Hivatkozások

Alajääsko, P. [2009]: International sourcing in Europe. EUROSTAT, Statistics in Focus, 4/2009.

Amiti, M. – Ekholm, K. [2006]: The effects of offshoring on employment in rigid labor markets: Evidence from EU countries. Paper presented at OECD conference, November, 9th, 2006, elérhető: <http://www.eiit.org/EIIE/2006/Papers06/Amiti.pdf>

Antalóczy K. [2012]: Beágyazódás a globális értékláncokba – két évtized külkereskedelmi folyamatai Magyarországon. *Külgazdaság*, LVI. évf., 9–10. sz., 29–61. o.

Bachman, R. – Braun, S. [2011]: The Impact of International Outsourcing on Labour Market Dynamics in Germany. *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 58., No. 1., 1–28. o.

Bhagwati, J. – Panagariya, A. – Srinivasan, T. N. [2004]: The Muddles over Outsourcing. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18., No. 4., 93–114. o.

Baldwin, R. [2009]: The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects. Elérhető: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/4297>

Behar, A. – Freund, C. [2011]: Factory Europe? Brainier but not Brawnier. Background paper prepared by the Trade and International Integration Unit of the Development Economics Research Group for the Europe and Central Asia Flagship Report: Restoring the Luster of the European Growth Model. World Bank, Washington, April 2011. Elérhető: http://siteresources.worldbank.org/ECAEXT/Resources/258598-1284061150155/7383639-1323888814015/022302_01.pdf

Behrens, K. – Corcos, G. – Mion, G. [2011]: Trade Crisis? What Trade Crisis? Centre Inter-universitaire sur le Risque, les Politiques Économiques et l'Emploi CIRPÉE. Working Paper, július 11–17.

Bergin, P. R. – Feenstra, R. C. – Hanson, G. H. [2009]: Offshoring and Volatility: Evidence from Mexico's Maquiladora Industry. *American Economic Review*, Vol. 99., 4., 1664–71. o.

Campa, J. – Goldberg, L. S. [1997]: The Evolving External Orientation of Manufacturing Industries: Evidence from Four Countries. *Economic Policy Review*, Vol. 3., No. 2., 53–89. o.

Cattaneo, O. – Gereffi, G. – Staritz, C. (eds.) [2010]: Global Value Chains in a Postcrisis World. A Development Perspective. Washington: The World Bank

Cheung, C. – Guichard, S. [2009]: "Understanding the World Trade Collapse", OECD Economics Department Working Papers, No. 729, OECD Publishing. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1787/220821574732>

Csonka L. [2011]: Kutatás-fejlesztés és innováció a nemzetköziesedés tükrében – a magyar információtechnológiai ágazat kis- és középvállalatainak esete. *Külgazdaság*, Vol. LV., 9–10. sz., 34–56. o.

Czakó, E. [2011]: Characterizing the Patterns of Inward and Emerging Outward FDI in Hungary. In: *Brennan, Louis* (szerk.): The Emergence of Southern Multinationals: Their Impact on Europe. London, Palgrave MacMillan, 92–113. o.

Erdey L. [2006] Adósságválságtól a NAFTA első évtizedéig – Mexikó gazdaságfejlődésének kérdőjelei. *Competitio*, Vol. V., No. 3., november, 43–65. o.

Escaith, H. – Lindenberg, N. – Miroudot, S. [2010]: Global Value Chains and the Crisis: Reshaping International Trade Elasticity. In: *Cattaneo, O. et. al.* [2010], 73–125. o.

Farinas, J. C. – Martín-Marcos, A. [2010]: Foreign Sourcing and Productivity: Evidence at the Firm Level. *The World Economy*, Vol. 33., No. 3., 482–506. o.

Gál, Z. [2012] Future bangalores? The role of Central and Eastern Europe in business and IT services offshoring. In: *Adamisin, P. – Cimernánová, I.* (szerk.): CCEDEP 2012: 2nd Climate Change, Economic Development, Environment and People Conference. Presov, Prešovská Univerzita, 105–128. o.

Gelei A. – Gémesi K. – Venter L. [2011] Multinacionális vállalatok a járműgyártás iparágban. In: *Chikán Attila* (szerk.): A multinacionális vállalatok hatása a hazai versenyre és a versenyképességre. Budapest, BKÁE Vállalatgazdasági Tanszék, Versenyképességi Kutató Központ, 179–232. o.

Geishecker, I. [2008] The Impact of International Outsourcing on Individual Employment Security: A Micro-Level Analysis. *Labour Economics*, Vol. 15., No. 3., 291–314. o.

Geishecker, I. – Görg, H. – Taglioni, D. [2008]: Characterizing Euro Area Multinationals. Kiel Working Papers, No. 1413.

Gereffi, G. [2010]: A Global Value Chain Perspective. Presentation at the joint ILO-GTFA Conference on ‘Globalization and Employment: Global Shocks, Structural Change and Policy Response’
21 June 2010. Elérhető:
http://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Eventsandmeetings/WCMS_142223/lang--en/index.htm

Gotart, G. – Görg H. – Görlich D. [2009]: Back to normal? The future of global production networks after the crisis. Kiel Policy Brief, No. 9.

Görg, H. – Hanley, A. – Strobl, E. [2008]: Productivity Effects of International Outsourcing: Evidence from Plant Level Data. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 41., No. 2., 670–688. o.

Görg, H. – Hanley, A. [2011]: Services outsourcing and innovation: An empirical investigation. *Economic Inquiry*, Vol. 49., No. 2., 321–333. o.

Görlich, D. [2010]: Complementary tasks and the limits to the division of labour. Kiel Working Papers, No. 1670., Kiel, Kiel Institute for the World Economy.

Hardy, J. – Sass, M. – Fífeková, M. [2011]: Impacts of horizontal and vertical foreign investment in business services: The experience of Hungary, Slovakia and the Czech Republic. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 18., No. 4., 427–443. o.

Helpman, E. – Melitz, M. – Yeaple, S. [2004]: Exports versus FDI. *American Economic Review*, No. 1., 300–316. o.

Hummels, D. – Ishii, J. – Yi, K. M. [2001]: The Nature and Growth of Vertical Specialization in World Trade. *Journal of International Economics*, Vol. 54., No. 1., 75–96. o.

Hummels, D. – Rapoport, D. – Yi, K.-M. [1998]: Vertical specialization and the changing nature of world trade. *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, június, 79–99. o.

Hunya, G. – Sass, M. [2005]: Coming and Going: Gains and Losses from Relocations Affecting Hungary. The Vienna Institute for International Economic Studies, WIIW Research Reports, No. 323.

Inzelt A. – Csonka L. [2005]: Magyarországi kutatás-fejlesztés az Európai Unió mércéjéhez mérten. *Európai Tükör*, Vol. X., No. 2., 39–70. o.

Ito, B. – Wakasugi, R. – Tomiura, E. [2008]: Offshoring and Productivity: Evidence from Japanese Firm-Level Data. Discussion papers, 08028., Tokyo, Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI).

Jabbour, L. [2010]: Offshoring and Firm Performance: Evidence from French Manufacturing Industry. *The World Economy*, Vol. 33., No. 3., 507–524. o.

Jensen, P. D. O. – Kirkegaard, J. F. – Laugesen, N. S. [2006]: Offshoring in Europe – Evidence of a Two-Way Street from Denmark. Institute for International Economics, Working Paper Series, WP 06-3., június.

Jürgens, U. – Krzywdzinski, M. [2009]: Changing East-West division of labour in the European automotive industry. *European Urban and Regional Studies*, Vol. 16., No. 1., 27–42. o.

Kalotay, K. [2005]: The central and eastern research and development platform for investors. *The Journal of World Investment & Trade*, No. 6., 995–1009. o.

Kalotay, K. [2012a]: Does it Matter Who Invests In Your Country? *Columbia FDI Perspectives*, No. 66., április 30. Elérhető: <http://www.vcc.columbia.edu/content/does-it-matter-who-invests-your-country>

Kalotay, K. [2012b]: Indirect FDI. *The Journal of World Investment & Trade*, No. 13., 542–555. o.

Kaminski, B. – Ng, F. [2001]: Trade and Production Fragmentation. *Central European Economies in European Union Networks of Production and Marketing*. World Bank Policy Research Working Paper, No. 2611., World Bank, Washington.

Kinkel, S. – Som, O. [2012]: Changing patterns of R&D relocation activities in the course of the global economic crisis. Paper presented at the DRUID, Copenhagen, 19–21. June 2012.

Kirkegaard, J. F. [2005]: Outsourcing and offshoring: Pushing the European model over the hill, rather than off the cliff! IIE Working Paper Series, WP05-1, Institute for International Economics.

Levasseur, S. [2010]: International outsourcing over the business cycle: some intuition for Germany, the Czech Republic and Slovakia. *Eastern Journal of European Studies*, Vol. 1., december. 165–185. o.

Marin, D. [2006]: A New International Division of Labor in Europe: Outsourcing and Offshoring to Eastern Europe. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 4., No. 2–3., 612–622. o.

Mayer, T. – Ottaviano, G. [2007]: The Happy Few: the internationalization of European firms. New facts about the Internationalisation of European Firms. *Bruegel Blueprint Series*, Vol. III.

Milberg, W. – Winkler, D. [2010]: Trade crisis and recovery: restructuring of global value chains. Policy Research Working Paper Series, No. 5294., The World Bank.

Moser, C. – Urban, D. – Weder Di Mauro, B. [2009]: Offshoring, Firm Performance and Establishment Level Employment – Identifying Productivity and Downsizing Effects. *CEPR Discussion Paper*, No. 7455.

Morrison, P. [2010]: Outsourcing: The battle for midway. Elérhető: <https://www.fdiintelligence.com/Companies/Outsourcing-The-battle-for-midway>, 15/09/2010

Munch, J. R. – Skaksen, J. R. [2009]: Specialisation, outsourcing and wages. *Review of World Economics*, Vol. 145., No. 1., 57–73. o.

Navaretti, G. – M. Bugamelli, G. – Ottaviano, F. – Schivardi, D. – Horgos, D. – Maggioni [2010]: The Global Operations of European Firms. Second Efige Policy Report. Elérhető: <http://www.efige.org/wp-content/uploads/2010/06/The-Global-Operations-of-Europeans-Firms1.pdf>

Ng, F. – Yeats, A. [1999]: Production Sharing in East Asia. Who Does What for Whom and Why? World Bank Policy Research Working Paper, No. 2197., World Bank, Washington.

Nunnenkamp, P. [2010]: How global is foreign direct investment and what policymakers can do about it? Stylized facts, knowledge gaps, and selected public instruments. In: *Touffut, J-P. – Solow, R.* (eds.): The Shape of the Division of Labour, 32–55. o. Edward Elgar Publ.

Nunnenkamp, P. [2006]: Relocation, offshoring and labour market repercussions: the case of the German automobile industry in Central Europe, In: *Snower, Dennis J.* (ed.): The effects of globalization on national labor markets: diagnosis and therapy. [Contributions to the 69th annual meeting of the Association of German Economic Research Institutes (ARGE-Institute), which took place in Berlin on April 27, 2006], ISBN 978-3-428-12299-8, Duncker & Humblot, Berlin. <http://hdl.handle.net/10419/3910>

OECD [2004]: Information Technology Outlook. OECD, Paris

Piotti, G. [2007]: Why Do Companies Relocate? The German Discourse on Relocation. MPIfG Discussion Paper 07/14., december, Cologne.

Rojec, M. – Damijan, J. [2008]: Relocation via foreign direct investments from old to new EU member states. *Structural Change and Economic Dynamics*, Vol. 19., No. 1., 53–65. o.

Rose, A. K. – Spiegel, M. M. [2009]: Cross-Country Causes and Consequences of the 2008 Crisis: International Linkages and American Exposure. NBER Working Papers. No. 15358., National Bureau of Economic Research, Inc.

Sachwald, F. [2008]: Location choices within global innovation networks: the case of Europe. *Journal of Technology Transfer*, Vol. 33., No. 4., 364–378. o.

Ságvári, B. – Csizmadia, P. – Farkas, É. – Illésy, M. – Makó, Cs. [2011]: National overview of subcontracting in manufacturing. The case of Hungary. Social Regulation between Contractor and Sub-contractors in the Industrial Sector – EU DG Employment, Institute of Sociology – Hungarian Academy of Sciences, július, Budapest.

Sass M. [2006]: Változó nemzetközi munkamegosztás. IKT Budapest Európai Központ; International Center for Economic Growth, Working Papers, No. 16., 42. o.

Sass M. [2008]: Szolgáltatások relokációja – európai folyamatok. *Európai Tükör*, XIII. évf., 7–8. sz., 85–100. o.

Sass, M – Fifekova, M. [2011]: Offshoring and outsourcing business services to central and Eastern Europe: Some empirical and conceptual considerations. *European Planning Studies*, Vol. 19., No. 9., 1593–1609. o.

Stehrer, R. – Ali-Yrkkö, J. – Hanzl-Weiss, D. – Foster, N. – Rouvinen, P. – Seppälä, T.– Stöllinger, R. – Ylä-Anttila, P. [2011]: Trade in Intermediate Products and EU Manufacturing Supply Chains. WIIW Research Reports, No. 369., The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna.

Sturgeon, T. J. – Levy, F. – Brown, C. – Jensen, J. B. – Weil, D. [2006]: Why Can't We Measure the Economic Effects of Services Offshoring: The Data Gaps and How to Fill Them. Services Offshoring Working Group Final Report. Industrial Performance Center, Massachusetts Institute of Technology. web.mit.edu/ipc/publications/papers.html

Szalavetz A. [2004]: Az információtechnológiai forradalom és a felzárkózó gazdaságok. Kossuth, Budapest.

Szalavetz A. [2013]: Feljebb lépés a multinacionális vállalatok globális értékláncain belül – a hazai leányvállalatok tapasztalatai. *Külgazdaság*, 57. évf., 1–2. sz., 66–91. o.

UNCTAD [2004]: World Investment Report. The shift towards services. UNCTAD, Geneva.

Veugelers, R. [2005]: Delocalisation: a challenge for the EU economy? Paper presentation held at the conference organised by IFRI and ECOSOC, Brussels, 17th of June.

Wagner, J. [2009]: Offshoring and firm performance: self-selection, effects on performance, or both? IZA Discussion Paper, No. 4605., december.

Winkler, D. – Milberg, W. [2009]: Errors from the “Proportionality Assumption” in the Measurement of Offshoring: Application to German Labor Demand. Schwartz Center for Economic Policy Analysis and Department of Economics Working Paper. Elérhető: <http://milbergw.files.wordpress.com/2010/05/scepa-working-paper-2009-12.pdf>

Yeats, A. [1998]: Just How Big is Global Production Sharing? World Bank Policy Research Working Paper, No. 1871., január, The World Bank, Washington.

Escaping to the East? Relocations of capacities to and from Hungary during the recent crisis

GÁBOR HUNYA – MAGDOLNA SASS

The international distribution of labour has changed to a great extent due to relocations. Hungary is a net beneficiary of the process up till now: there are considerably more projects and jobs coming to Hungary than those, which are leaving the country. The basis of the article is a specialised database set up by the authors. It allows to present which companies relocate, in which sectors and what are the effects in the home countries. The article also analyses the possible impact of the current crisis on relocations. The results are compared to those of other articles dealing with relocations.